

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในครั้งนี้อยู่เกี่ยวข้องกับวิทยาการหลายด้าน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแยกตามหัวข้อต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับปรัชญา
  - 1.1 ความหมายของปรัชญา
  - 1.2 ประเภทของปรัชญา
  - 1.3 ขอบข่ายของปรัชญา
  - 1.4 ปรัชญากับศาสนา
2. เอกสารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา
  - 2.1 ความหมายของพุทธศาสนา
  - 2.2 ลักษณะของพุทธศาสนา
  - 2.3 พุทธศาสนากับปรัชญา
3. วิธีการสอนที่เกี่ยวกับหลักธรรมหรือหลักพุทธปรัชญา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์เนื้อหาด้านปรัชญา จริยธรรม และจริยศาสตร์
ในวรรณกรรมและหนังสือเรียน
5. ขอบเขตด้านหัวข้อและเนื้อหาพุทธปรัชญาที่จะวิเคราะห์

1. เอกสารที่เกี่ยวกับปรัชญา

1.1 ความหมายของปรัชญา

แสง จันทร์งาม (2534, หน้า 115) ให้ความหมายของปรัชญาว่าเป็นความรู้อันมีระบบเกี่ยวกับปัญหาขั้นมูลฐานของชีวิตและของเอกภพ ซึ่งความรู้ในความหมายกว้าง ๆ อาจหมายถึงความคิดเห็น ความเชื่อ และความรู้จริงๆ ข้อสำคัญต้องเป็นความรู้ที่มีระบบ เป็นเรื่องเป็นราวเกี่ยวข้องกับกันตามหลักเหตุผล ตัวอย่าง เช่น ความรู้เรื่องอริยสัจ 4 เป็นความรู้ที่มีระบบอย่างดี เพราะว่า

เรื่องทั้ง 4 คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดับทุกข์ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังนั้นอริยสังขจึงเป็นพุทธปรัชญา ตามปกติคำสอนทางศาสนาในระดับปรัชญามักจะว่าด้วยเรื่องสำคัญ 4 ประการด้วยกัน คือ 1. ธรรมชาติของโลกและจักรวาลและเจ้าแห่งจักรวาล 2. ธรรมชาติของชีวิต 3. เป้าหมายสูงสุดของชีวิต 4. ทางไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้น

พิน คอกบัว (2532, หน้า 1) ได้อธิบายความหมายของปรัชญาไว้ว่า คำว่าปรัชญาเป็นภาษาสันสกฤต แยกศัพท์ว่า ปร+ชญา ปร แปลว่า ประเสริฐ สูงสุด ยอดเยี่ยม ส่วน ชญา แปลว่า รู้ ดังนั้นคำว่าปรัชญาจึงแปลว่า ความรู้ที่ประเสริฐหรือสูงสุดหรือยอดเยี่ยม ข้อนี้หมายถึงความรู้ทางปรัชญาตะวันออก เฉพาะพุทธศาสนาจะนำพาผู้ที่รู้สถานะที่สูงขึ้น จากปุถุชนเป็นกัลยาณปุถุชน และจากกัลยาณปุถุชนเป็นอริยชน หรือปรัชญาช่วยทำคนชั่วให้เป็นคนดี และทำคนดีอยู่แล้วให้คงอยู่ในความดีหรือให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และคำว่าปรัชญาตรงกับภาษาบาลีว่า ปัญญา ซึ่งแยกศัพท์ได้ว่า ป+ญา ป เป็นอุปสัค แปลว่า ห้ว ญา ธาตุ แปลว่า รู้ รวมกันแปลว่า รู้ทั่วหรือรอบรู้ เพราะฉะนั้นปรัชญาก็คือ วิชาแห่งปัญญานั้นเอง

สถิต วงศ์สุวรรณค์ (2540, หน้า 7) ได้ศึกษาค้นคว้าความหมายของปรัชญาแล้วสรุปว่า ปรัชญา คือ วิชาที่ว่าด้วยแนวความคิดอันเนื่องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์และสังคมโลกมนุษย์ เป็นการแสดงปัญญา ความคิด ความรู้ ไม่ว่าจะด้านใด ๆ และช่วยอธิบายสรรพสิ่งทั้งปวงว่าเป็นมาอย่างไร บุญมี แทนแก้ว สถาพร มาลีเวชระพงศ์ และ ประพัฒน์ โพธิ์กลางดอน (2529, หน้า 2) ได้กล่าวไว้ว่า ปรัชญาคือ ความรู้หลักหรือแก่นแท้ เช่น หลักรัฐศาสตร์ หลักจิตศาสตร์ หลักวิทยาศาสตร์ หลักนิติศาสตร์ หลักการศึกษา หลักการครองชีวิต หลักการบริหาร เป็นต้น

จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2525, หน้า 2) ได้อธิบายและสรุปไว้ว่า คำว่าปรัชญา มีความหมายแตกต่างกันในความเข้าใจของคนโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ บ้างก็หมายถึงความเชื่อของตน บ้างก็หมายถึงทัศนคติที่มีต่อชีวิตและต่อโลก บ้างก็หมายถึงหลักการบางอย่างที่ตนยึดถือในการดำรงชีวิต บ้างก็หมายถึงอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จากที่กล่าวมาพอจะสรุปได้ว่าปรัชญาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่อง 3 เรื่องใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

1. เรื่องเกี่ยวกับสถานะหรือธรรมชาติของสิ่งที่เป็นจริงทั้งหลายเพื่อจะหาคำตอบว่าอะไรคือความจริง (What is reality?) ของสรรพสิ่ง สาขาปรัชญานี้มีชื่อว่าภววิทยา ปัญหาที่นักภววิทยาสนใจค้นคว้าสรุปได้หกปัญหาสำคัญ ๆ ดังนี้

ก. ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลก เป็นต้นว่า โลกนี้ประกอบขึ้นจากอะไร อะไรเป็นปฐมธาตุของโลก

ข. ปัญหาเกี่ยวกับการเป็นอยู่และการมีอยู่ เป็นต้นว่า สิ่งที่เป็นจริงและมีอยู่จริงคืออะไร

ค. ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริงและปรากฏการณ์ เป็นต้นว่า ความเป็นจริงของสิ่งหนึ่งกับสภาพที่มันปรากฏออกมาให้เราเห็นนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน หรือว่าเป็นของคนละสิ่ง

ง. ปัญหาเกี่ยวกับสรรพสิ่งและการเปลี่ยนแปลง เป็นต้นว่า สรรพสิ่งมีสภาพคงที่หรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

จ. ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่และสัญลักษณ์ เป็นต้นว่า สิ่งที่มีอยู่กับสัญลักษณ์สัมพันธ์กันอย่างไร สัญลักษณ์มีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างไร

ฉ. ปัญหาเกี่ยวกับการมีจุดหมายและการไร้จุดหมายของสรรพสิ่ง เป็นต้นว่า ชีวิตของมนุษย์มีจุดหมายที่ถูกกำหนดไว้แล้ว หรือมนุษย์มีเสรีภาพในการกำหนดเจตจำนงของตนเอง

2. เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติของความรู้และการรับรู้ความเป็นจริง (How to Know reality) สาขาปรัชญานี้มีชื่อว่า ญาณวิทยา (Epistemology) ปัญหาที่นักญาณวิทยาสนใจค้นคว้ามีลักษณะดังนี้

ก. สภาพหรือธรรมชาติของความรู้คืออะไร

ข. ความรู้แขนงต่างๆ โยงถึงกันได้อย่างไร มีอะไรเป็นปัจจัยร่วม

ค. ความรู้กับความเห็นและความเชื่อแตกต่างกันอย่างไร

ง. นอกจากการรับรู้โดยอายตนะทั้งห้าแล้ว มีทางอื่นที่จะรู้อะไรได้อีกไหม

จ. การรู้กับสิ่งที่ถูกรู้สัมพันธ์กันอย่างไร

ฉ. เราจะยืนยันได้อย่างไร ว่าความรู้นั้น ๆ จริงแท้แน่นอน

3. เรื่องที่เกี่ยวกับคุณค่า (Value) เกี่ยวกับเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความดี ความงาม และความไพเราะ เกี่ยวกับการประพฤติตนให้สอดคล้องกับความเป็นจริง (How to act according to reality?) สาขาปรัชญานี้ เรียกว่า คุณวิทยา (Axiology) จำแนกออกเป็น 2 แขนง คือ แขนงจริยศาสตร์ (Ethics) ซึ่งค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ และแขนงสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ซึ่งค้นคว้าเกี่ยวกับความงามอันมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ปัญหาที่นักคุณวิทยาสนใจค้นคว้ามียุทธศาสตร์ดังต่อไปนี้

ก. ชีวิตที่ดีสำหรับมนุษย์ คือชีวิตอย่างไร

ข. สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ควรจะได้ หรือเป้าหมายที่พึงประสงค์ของมนุษย์ คือ

อะไร

ก. ใครเป็นผู้กำหนดหรือตัดสินว่าอะไรดี อะไรไม่ดีและเอาอะไรมาเป็นเกณฑ์ตัดสิน
 ง. ความงามและความไพเราะคืออะไร

จ. ใครเป็นผู้กำหนดว่าอะไรงามอะไรไม่งาม อะไรไพเราะ อะไรไม่ไพเราะ และเอาอะไรมาเป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินเช่นนั้น

สนธิ์ บางชี้ขัน และวิธาน สุชีวกุปต์ (2526, หน้า 1) ได้อธิบายไว้ว่า โดยความหมายอย่างกว้าง ๆ ปรัชญาหมายถึง ศูนย์รวมของวิทยาการทั้งปวง ตามคำนิยามว่าปรัชญา คือศาสตร์ของศาสตร์ทั้งหลาย แสดงว่าปรัชญาเป็นพื้นฐานรองรับวิชาการทุกสาขา กล่าวอีกนัยหนึ่ง วิชาการทุกสาขามีปรัชญาเป็นหลักของตนเอง แต่ปรัชญาย่อย ๆ เหล่านั้นย่อมสอดคล้องต้องกัน และรวมกันได้เป็นเอกภาพกลายเป็นแม่บทที่ครอบคลุมวิชาการเหล่านั้นทั้งหมด

สุจิตรา ธรรมรัตน์ (2532, หน้า 2) อธิบายความหมายของปรัชญาไว้เป็น 2 ลักษณะ คือ ความหมายตามตัวอักษร และความหมายตามการใช้ ซึ่งอธิบายไว้ดังนี้

ความหมายตามตัวอักษร

คำว่า ปรัชญา เป็นศัพท์ที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้นจากคำภาษาอังกฤษว่า Philosophy Philosophy มาจากรากศัพท์ภาษากรีกโบราณว่า Philosophia ซึ่งคำคำนี้เมื่อนำมาแยกศัพท์จะได้สองคำคือ Philo มีความหมายว่า love กับ sophia มีความหมายว่า wisdom ดังนั้น Philosophy จึงมีความหมายว่า love of wisdom คือ รักความรู้ รักที่จะมีความรู้ หรือ ความรักในปรัชญา

ความหมายตามการใช้

ปรัชญาแนบเนื่องกับชีวิตประจำวันของมนุษยชาติอย่างแยกไม่ออก เป็นของกลางที่สามารถหยิบมาใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย เช่น ในรูปของสุภาษิตอันเป็นมรดกตกทอดมาในรูปของคารมคมคายทางปรัชญา หรือเป็นคำสอนที่ศาสนาทั้งหลายได้สั่งสอนเอาไว้ เป็นต้น

สิงห์ทน คำขาว (2519, หน้า 1) ได้อธิบายความหมายของปรัชญาไว้ว่า โดยทั่ว ๆ ไปมักจะเข้าใจกันว่า ปรัชญา เป็นวิชาที่ลึกลับเข้าใจยาก เป็นวิชาที่ไม่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ปัญหาที่ว่า ปรัชญา คืออะไร ต่างก็ได้พยายามตอบกันเป็นเวลานานก็ยังไม่เป็นที่พอใจกัน ยังหาข้อยุติไม่ได้ บางท่านก็ว่า ปรัชญา คือความรู้ที่มีระบบที่เกิดจากการศึกษาสากลจักรวาลทุกแง่มุม บางท่านก็มีทรรศนะว่าปรัชญา คือ การศึกษาเกี่ยวกับประสบการณ์ของมนุษย์ทั้งหมด คือ ทั้งทางศาสนา จริยธรรม สุนทรียธรรม วิทยาศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น บางท่านก็ถือว่า ปรัชญาหมายถึง ความรู้ที่เกิดจากรู้สิ่งที่มีอยู่จริง ซึ่งสามารถแยกแยะสิ่งที่มีอยู่ออกจากปรากฏการณ์ บางท่าน

ก็เข้าใจว่า ปรัชญาเป็นวิชาที่ว่าด้วยสิ่งที่อยู่เหนือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เช่น พระผู้เป็นเจ้า วิญญาณ อมตภาพ เป็นต้น บางท่านก็ถือว่า ปรัชญาเป็นการตรัสรู้หรือการรู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะตน บางท่านก็อ้างว่า ปรัชญาเป็นเรื่องของการศึกษาเกี่ยวกับภาษา เป็นการวิเคราะห์รากศัพท์ของภาษาที่ใช้กัน บางท่านก็ว่า ปรัชญาเป็นอันเดียวกับตรรกศาสตร์ คือ เกี่ยวกับการอนุมานโดยอาศัยแบบฉบับนั้นปัญหาว่า ปรัชญา คืออะไรยังไม่ยุติ ต้องศึกษากันต่อไป

เบญจมาศ พลอินทร์ (2524, หน้า 18) ได้กล่าวถึงความหมายของปรัชญาตามความหมายของสามัญชนไว้ว่า สามัญชนยังได้นำปรัชญามาใช้ในความหมายอีกหลายอย่าง เช่น

1. หลักนำในการคิดการปฏิบัติ
2. ทรรศนะที่มีต่อสังคม
3. ระบบแห่งการบำเพ็ญชีวิต
4. หลักแห่งความประพฤติ
5. สุขุมคัมภีรภาพ
6. อุเบกขาญาณ
7. อารมณ์และคำวินิจฉัยอย่างเยือกเย็นละเอียดถี่ถ้วน เป็นต้น

จากความหมายของปรัชญาที่นำมากล่าวทั้งหมดนี้ พอจะสรุปได้ว่า ปรัชญา เป็นเรื่องที่มีเนื้อหาครอบคลุมทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นการกำหนดความหมายของปรัชญาจึงขึ้นอยู่กับลักษณะของการนำไปใช้ว่าจะนำไปใช้ในความหมายอย่างไร

1.2 ประเภทของปรัชญา

สุจิตรา รมรัตน์ (2532, หน้า 15) ได้กล่าวถึงประเภทของปรัชญาว่า ปรัชญาปัจจุบันแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ปรัชญาบริสุทธิ์ (Pure Philosophy) คือ วิชาที่ว่าด้วยความเป็นจริง แบ่งออกเป็น 5 สาขา คือ

- 1.1 อภิปรัชญา (Metaphysics)
- 1.2 ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or Theory of knowledge)
- 1.3 จริยศาสตร์ หรือจริยปรัชญา (Ethics or Ethical Philosophy)
- 1.4 ตรรกวิทยา หรือ ตรรกศาสตร์ (Logic)

1.5 สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)

2. ปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) คือ การนำเอาปรัชญาบริสุทธิ์ไปตีความผลสรุปของศาสตร์ต่าง ๆ แยกสาขาออกมามากมายตามสาขาของแต่ละศาสตร์ เช่น

2.1 ปรัชญาศาสนา

2.2 ปรัชญาคณิตศาสตร์

2.3 ปรัชญาวิทยาศาสตร์

2.4 ปรัชญาสังคม

2.5 ปรัชญาจิต

2.6 ปรัชญาศิลปะ เป็นต้น

สถิต วงศ์สวรรค์ (2540, หน้า 12) ได้แบ่งปรัชญาเป็น 2 สาขา ใหญ่ ๆ คือ

1. ปรัชญาบริสุทธิ์ (Pure Philosophy) ได้แก่ แนวความคิด หรือความรู้ที่เป็นเนื้อหาของปรัชญาล้วน ๆ ซึ่งหมายถึงความรู้ในทุกแง่ทุกแบบทุกอย่าง ปรัชญาบริสุทธิ์เป็นผลแห่งความพยายามคิดค้นแสวงหาความจริงของมนุษย์ในสิ่งต่าง ๆ ปรัชญาบริสุทธิ์กล่าวถึงปัญหาปรัชญาโดยตรงเกี่ยวกับเรื่องความเป็นจริงมีอภิปรัชญา ญาณวิทยา คุณวิทยาซึ่งแยกย่อยเป็นจริยศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ และตรรกศาสตร์

2. ปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) เป็นปรัชญาที่เอาผลสรุป หรือคำตอบของปรัชญาบริสุทธิ์ไปตีความผลสรุปของวิชาต่าง ๆ คือเมื่อวิชาการต่าง ๆ แต่ละสาขาวิชาถูกค้นไปจนพบปัญหาที่อธิบายไม่ได้ด้วยข้อเท็จจริง จึงเอาปรัชญาบริสุทธิ์ไปอธิบาย ตีความปัญหานั้น ๆ จัดเป็นปรัชญาประยุกต์ตามสาขาของวิชานั้น ๆ เป็นการนำเอาความรู้ แนวความคิด ความจริง ที่พิสูจน์ค้นคว้ามาได้จากปรัชญาบริสุทธิ์ ไปผสมผสานกับศาสตร์แขนงต่าง ๆ ซึ่งแยกตัวออกมาจากปรัชญาบริสุทธิ์ เป็นศาสตร์อิสระแล้ว เช่น ปรัชญาศาสนา (Philosophy of Religion) ปรัชญาศิลปะ (Philosophy of Art) ปรัชญาวิทยาศาสตร์ (Philosophy of Science) ปรัชญาการเมือง (Political Philosophy) เป็นต้น ซึ่งแยกสาขาออกมามากมายตามสาขาวิชาเฉพาะแต่ละวิชา กล่าวคือเป็นปรัชญาที่นำปรัชญาบริสุทธิ์ไปประยุกต์เข้ากับวิชาการอื่น ๆ แล้วกำหนดชื่อตามโดยใช้วิชานั้น ๆ เป็นตัวขึ้น

1.3 ขอบข่ายของปรัชญา

สุจิตรา รมรินทร์ (2532, หน้า 8) ได้กล่าวถึงขอบข่ายของปรัชญาว่า แม้ปรัชญาจะเป็นศาสตร์ที่มีขอบข่ายกว้างขวางมาก แต่ในปัจจุบันพอจะกล่าวได้ว่า ปรัชญาศึกษาเรื่องใหญ่ ๆ 5 เรื่องด้วยกัน คือ

1. อภิปรัชญา (Metaphysics)

อภิปรัชญาเป็นสาขาที่ว่าด้วยความจริง (reality) โดยศึกษาว่าโลกและจักรวาลตลอดจนธรรมชาติของมนุษย์มีความเป็นจริงอย่างไร ความเป็นจริงที่อภิปรัชญาแสวงหานั้นเป็นความจริงสุดท้ายอันเป็นพื้นฐานที่มาของความจริงอื่น ๆ เป็นความจริงสูงสุดหรือที่เรียกว่า อันติมสัจจะ (Ultimate Reality)

2. ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or Theory of Knowledge)

ญาณวิทยาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทฤษฎีความรู้ เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาเพื่อหาคำตอบว่าเรารู้ความเป็นจริงได้อย่างไร ความรู้ที่ถูกต้องมีลักษณะอย่างไร อะไรคือลักษณะทั่วไปของความรู้ มนุษย์เรารู้ความจริงได้แค่ไหนและความรู้ได้มาจากใด เป็นต้น

3. จริยศาสตร์ หรือจริยปรัชญา (Ethics or Ethical Philosophy)

จริยศาสตร์ หรือจริยปรัชญา เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด ตลอดจนศึกษาว่าอะไรเป็นสิ่งดีที่สุดในชีวิต มนุษย์ควรแสวงหาอะไร และควรทำอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าเป็นคนดี ความดีความชั่วมีจริงหรือไม่หรือเป็นเพียงสิ่งสมมุติ มีมาตรการตายตัวอะไรหรือไม่ที่จะตัดสินคุณธรรมความดี และถ้ามีมาตรการดังกล่าวนี้คืออะไร จริยศาสตร์จึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อตัวเองและต่อผู้อื่น

4. ตรรกวิทยา หรือตรรกศาสตร์ (Logic)

ตรรกวิทยา หรือ ตรรกศาสตร์ เป็นสาขาปรัชญาที่ว่าด้วยการใช้เหตุผลศึกษากฎเกณฑ์ของการอ้างเหตุผล ความถูกผิดในการโต้แย้ง จุดบกพร่องในการเสนอเหตุผล การอ้างเหตุผลมิได้ก็วิธี แต่ละวิธีมีลักษณะและข้อดีข้อเสียของตนอย่างไร การอ้างเหตุผลอย่างไรจึงจะสมเหตุสมผล เป็นต้น

5. สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับค่าทางสุนทรียะหรือความงามของสิ่งต่าง ๆ ในโลกรวมทั้งความงามของผลงานทางศิลปะว่าคืออะไร มีอยู่จริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงความรู้สึกของมนุษย์ และความงามนั้นมีลักษณะเป็นอัตวิสัย หรือวัตถุวิสัย เป็นต้น

สุเมธ เมธาวิทยกุล (2540, หน้า 5) ได้อธิบายไว้ว่า ถึงแม้ว่าปรัชญาจะมีเนื้อหากว้างขวางครอบคลุมไปทุกสาขาของวิทยาศาสตร์ก็ตาม แต่ก็ไม่เกินขอบเขตของปรัชญา 3 สาขา ซึ่งจำแนกกันไว้ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ คือ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา อันนับว่าเป็นโครงสร้างที่แท้จริงของปรัชญาหรือของสิ่ง ๆ หนึ่ง คน ๆ หนึ่ง ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบครบ 3 อย่างนี้ คือ ลักษณะของความจริง ความรู้เกี่ยวกับความเป็นจริงนั้นและคุณค่าของความเป็นจริงนั้นด้วย ปรัชญาทั้งสามสาขามีดังนี้

ก. อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นวิชาที่ว่าด้วยความแท้จริงของสรรพสิ่ง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาววิทยา (Ontology) เป็นวิชาที่ว่าด้วยความมีอยู่เป็นอยู่ของสรรพสิ่ง สิ่งที่มีอยู่จริงย่อมเป็นสิ่งที่แท้จริง และสิ่งที่แท้จริง ย่อมเป็นสิ่งที่มีอยู่ ความจริงสิ่งที่แท้จริงก็เป็นอันเดียวกับสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่นั่นเอง เหตุที่ชื่อของปรัชญาสาขานี้มี 2 ชื่อ ก็เพราะเป็นคำที่ใช้ในสมัยที่ต่างกัน กล่าวคือ Ontology เคยใช้มาก่อน ต่อมาสมัยหลังจึงเปลี่ยนไปใช้คำว่า Metaphysics แทน อภิปรัชญาแบ่งออกเป็น 3 แขนงย่อยอีกได้แก่ อภิปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติ อภิปรัชญาว่าด้วยจิตวิญญาณ และอภิปรัชญาว่าด้วยพระเจ้าหรือสิ่งสมบูรณ์

ข. ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นวิชาที่ว่าด้วยความรู้ของมนุษย์ ลักษณะของความรู้ บ่อเกิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ ปัญหาเรื่องความถูกต้องของความรู้ เช่น การค้นหาลักษณะที่แท้จริงของความรู้ว่าความรู้คืออะไร ความรู้เกิดจากแหล่งใดบ้าง ความรู้ของมนุษย์มีขอบเขตจำกัดอย่างไรบ้าง ความรู้ที่เราได้รับมาทางประสาทสัมผัสถูกต้องเป็นจริงเสมอไปหรือไม่ ถ้าหากประสาทสัมผัสไม่อาจจะให้ข้อเท็จจริงแก่เราได้ทุกกรณีแล้ว เราจะใช้อะไรแสวงหาความรู้ที่แท้จริงได้ นี่คือจุดหมายสุดท้ายของญาณปรัชญา

ค. คุณวิทยา หรืออักษวิทยา (Axiology) เป็นวิชาที่ว่าด้วยคุณค่าต่าง ๆ ซึ่งต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งความแท้จริง และมนุษย์เข้าใจซาบซึ้งถึงคุณค่านั้นด้วยกระบวนการทางญาณวิทยาคุณค่าที่กำหนดให้ศึกษาในวิชาปรัชญานี้มี 4 ประการ คือ ความดี (จริยศาสตร์) ความงาม (สุนทรียศาสตร์) ความจริง (ตรรกวิทยา) และความบริสุทธิ์ของจิตใจ (เทววิทยา)

1.4 ปรัชญากับศาสนา

พิน คอกบัว (2532, หน้า 14) อธิบายว่า ทั้งปรัชญาและศาสนาต่างก็มุ่งแสวงหาความจริง ความเข้าใจในเรื่องโลกและชีวิตตลอดถึงความเจริญสูงสุด หลักคำสอนที่ถูกต้องดีงามของแต่ละ

ศาสนา ล้วนเป็นปรัชญาทั้งสิ้น แต่ศาสนาจะมีลักษณะบางอย่างเสริมเข้ามาคือ ศรัทธาเชื่อในพระเจ้า หรือท้าวพระองค์ทรงควบคุมโชคชะตามนุษย์ มีอาเวก (Emotion) หรือความสะเทือนใจ เช่น ความเลื่อมใส ความเคารพยำเกรง ความจงรักภักดี เป็นต้น และที่สำคัญคือมีการปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์ ศรัทธา อาเวก และการปฏิบัติตาม เป็นความจำเป็นในการนับถือศาสนา แต่ปรัชญาไม่คำนึงถึงศรัทธา อาเวกหรือสิ่งอื่นใด มุ่งแต่ใช้ปรัชญาหาความเป็นจริงเป็นสำคัญเช่น พระเจ้าคืออะไร มีจริงหรือไม่ เป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การเรียนรู้เพื่อรู้เท่านั้นจัดเป็นปรัชญา แต่ถ้ารู้แล้วต้องนำมาปฏิบัติด้วยจัดเป็นศาสนา ปรัชญาเน้นปัญญา แต่ศาสนานั้นภาคปฏิบัติ หรือปรัชญาเน้นปัญญา ส่วนศาสนาเน้นจิตใจ

บุญมี แพนแก้ว และคณะ (2529, หน้า 5) ได้อธิบายว่า สารัตถะของปรัชญา คือ การแสวงหาความจริง ปรัชญามธิหลายยุคหลายสมัยได้พยายามให้คำจำกัดความของคำว่า ปรัชญา ไว้ต่าง ๆ กัน แต่ยังไม่ถูกต้องและสมบูรณ์นักในทัศนะของสังคมปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ปัจจุบันนักปราชญ์จึงได้ให้คำนิยามของปรัชญาในลักษณะต่อไปนี้

- การมองดูความจริงในขั้นมูลฐาน
- การเข้าใจความจริงด้วยวิถีทางที่ฉันเห็นว่ามันควรจะเป็น เพราะฉันได้ประสบมาแล้ว
- การนำความจริงจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง
- การรักษาเหตุผลให้คงอยู่วันตร
- การใช้ความคิดอย่างอิสระ
- การรวมจิตเพื่อทำให้มนุษย์เป็นตัวของตัวเองโดยอาศัยหลักความจริง

ส่วนศาสนาคือคำสอนของศาสดา มีนักปราชญ์หลายท่านได้ให้คำนิยามไว้ในลักษณะต่าง ๆ กันดังนี้

- การรวมหรือสังเการเคลื่อนไหวของเทพเจ้า (ซีเซโร)
- ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอภิมนุษย์ (เซอร์วิอุส)
- การสังเการเคลื่อนไหวของเทพเจ้าว่ามนุษย์จะสัมพันธ์ได้อย่างไร (เซนต์ออกัสติน)

สำหรับพระพุทธศาสนาได้รวมปรัชญาสาขาต่าง ๆ ไว้ เช่น สาขาญาณวิทยา อันกล่าวถึงความรู้ที่มนุษย์ได้มาโดยอาศัยหลักอะไร ถูกผิดอย่างไร วุฒิปัญญาคืออะไร สาขาภววิทยา อันกล่าวถึงความจริงมีอยู่อย่างไร จิตเปลี่ยนแปลงหรือไม่ เป็นการศึกษาสิ่งที่มีอยู่หรือความมีอยู่ ซึ่งกลายเป็นวิชาหลายสาขาในกาลต่อมา เช่น จิตวิทยา ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยาและธรณีวิทยา ในภววิทยานี้มีปัญหาย่อย ๆ ว่า เทพเจ้ามีจริงหรือไม่ และมีความสัมพันธ์อย่างไรกับจิตและสสาร (ร่างกาย) เกี่ยวข้องกับ

วิวัฒนาการของสิ่งต่าง ๆ หรือสิ่งคอมอย่างใด และจัดประเภทคำอธิบายด้วยเหตุผลให้เห็นจริง ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับภววิทยาไว้เป็นนุติปัญญาอันยิ่งใหญ่เรียกว่า อภิปรัชญา กล่าวคือ อภิปรัชญา ก็คือ ภววิทยา ซึ่งรวมกับญาณวิทยานั้นเอง สาขาคุณวิทยา กล่าวถึงคุณค่าว่ามีหรือไม่มีอย่างไร คุณค่ามีอยู่เองในตัวหรือมนุษย์กำหนดขึ้น ปรัชญาสาขานี้ว่าด้วยคุณค่าแห่งความประพฤติเรียกว่าจริยศาสตร์ และคุณค่าแห่งความงามและความไพเราะเรียกว่า สุนทรียศาสตร์

สตีต วงศ์สุวรรณ (2540, หน้า 26) อธิบายว่า สารัตถะของปรัชญา คือ การแสวงหาความจริง ส่วนศาสนาเน้นที่คำอบรม สั่งสอน โดยเฉพาะด้านศีลธรรมจรรยา ในทางปรัชญาแยกย่อยเป็นหลายสาขา เช่น ภววิทยาหรืออภิปรัชญา กล่าวถึงความจริงที่มีอยู่ จิตเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ศึกษาสิ่งที่มีอยู่ เช่น เทพเจ้ามีจริงหรือไม่ ญาณวิทยา กล่าวถึงความรู้ที่มนุษย์ได้มา ได้มาโดยอาศัยหลักอะไร ส่วนสาขาคุณวิทยา กล่าวถึงคุณค่าว่ามีหรือไม่มีอย่างไร คุณค่ามีอยู่เองในตัว หรือมนุษย์กำหนดขึ้น ปรัชญาในส่วนที่ว่าด้วยคุณค่าแห่งความประพฤติเรียกว่า จริยศาสตร์ และคุณค่าแห่งความงาม ความไพเราะ เรียกว่าสุนทรียศาสตร์ แท้จริงสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนา

ปรัชญากับศาสนามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก เพราะทั้งปรัชญาและศาสนาต่างก็พยายามเข้าใจโลก ปรัชญาพยายามเข้าใจโลกเพื่อตอบสนองสัญชาตญาณมักรู้เพื่อให้คลายสงสัย หรือเพื่อรู้ เพื่อให้เกิดความพอใจในความรู้ความเข้าใจโลก ปรัชญาพยายามจะเข้าใจโลกอย่างรวม ๆ โดยหวังจะได้พบความหมายอันแท้จริงของโลก ศาสนานั้นเล่าก็พยายามไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าปรัชญาในการแสวงหาความประสานกลมกลืนระหว่างบุคคลกับโลก ในทางศาสนาคนพยายามปรับตัวเองเข้ากับโลก และปรับโลกให้เข้ากับตัวเรา ศาสนาพยายามเข้าใจโลกเพื่อปรับตัวให้เข้ากับโลก มิได้มุ่งเพียงเพื่อรู้หรือเพื่อเข้าใจและไม่ใช่เพื่อเข้าใจโลกอย่างถูกต้อง แต่เพื่อจะวางตัวให้กลมกลืนกันได้กับโลก ศาสนามุ่งเน้นการเจริญชีวิตให้มีความสัมพันธ์อันดี เป็นต้น

สิงห์หน คำขาว (2519, หน้า 26) ได้สรุปเรื่องของปรัชญากับศาสนาไว้ว่า ถึงแม้ว่าปรัชญาและศาสนาจะมีวิธีการที่จะบรรลุจุดหมายปลายทางแตกต่างกัน แต่ก็มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด เพราะทั้งปรัชญาและศาสนา มีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกันคือ ต่างก็อธิบายสากลจักรวาลตามวิธีการของตนเพื่อช่วยให้มนุษย์เราปรับตัวเข้ากับสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับตัวเองได้และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสงบสุข

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

2.1 ความหมายของพระพุทธศาสนา

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของพระพุทธศาสนาไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (2536, หน้า 194) ว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่าง กว้างในบัดนี้ หมายถึง ความเชื่อถือ การประพฤติปฏิบัติ และกิจการทั้งหมดของหมู่ชนผู้กล่าวว่าตน นับถือพระพุทธศาสนา

ทองหล่อ วงษ์ธรรม (2538, หน้า 28) อธิบายความหมายของคำว่า พุทธศาสนาไว้ ว่า พุทธศาสนา แปลว่า ศาสนาของท่านผู้รู้ พุทธ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ในความหมายนี้ คือ ใครก็ตามที่รู้จักเข้าเป็น พุทธ ได้ทั้งสิ้น ส่วนสิ่งที่ถูกรู้ นั่นคืออะไร สิ่งที่ถูกรู้ นั่นหมายถึง ธรรม คำว่า ธรรม หมายถึง ธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติ และวิธีปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ นั้น

คำว่า พุทธ มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. พุทธในฐานะบุคคล หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธ เป็น ศาสตราผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ทรงเสียสละเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจากเพลิงแห่งกิเลสอย่างสิ้นเชิงเป็นต้น พุทธในฐานะบุคคลนี้มีปรากฏเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานปรากฏให้เห็นจริง

2. พุทธในฐานะเป็นความรู้หรือปัญญา หมายถึง ตัวความรู้หรือดวงปัญญา ใครก็ตามที่มีความรู้เข้าถึงสังขารก็ถือว่าเป็นพุทธ ดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าตรัสสอนสาวกคนหนึ่ง ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา และธรรมวินัยจักเป็นศาสดาแทนเราเมื่อเราเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว พุทธ ในลักษณะเช่นนี้จะอยู่ในฐานะเป็น ธรรมหรือ ดวงปัญญา

กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (2540, หน้า 3) ได้อธิบายถึง พระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนา คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้เมื่อ ครั้งพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และมีหมู่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าได้จดจำศึกษาเล่าเรียน พากเพียรอนุรักษสืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นสังขารซึ่งพระองค์ได้ ตรัสรู้มาด้วยพระองค์เอง มิได้มีท่านผู้ใดเป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอน คำสอนของพระองค์นั้น เรียก อีกอย่างหนึ่งว่า พระธรรมวินัย เมื่อจัดเป็นคัมภีร์ เรียกว่า พระไตรปิฎก คือ ปิฎกทั้ง 3 อันได้แก่พระ วินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในปัจจุบันนี้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและ

ภาษาไทยมีจำนวนอย่างละ 45 เล่ม คือ พระวินัยปิฎก 8 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม และ พระอภิธรรมปิฎก 12 เล่ม

บุญมี แทนแก้ว และคณะ (2538, หน้า 3) ได้อธิบายถึง พระพุทธศาสนาไว้ว่า พระพุทธศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่รวมถึงหลักความจริงทั้งที่เป็นอริยสัจจะและสมมติสัจจะ ทั้งสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ และมีได้ทรงสอนไว้ด้วย แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามหลักตัดสินพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า “สิ่งใดที่ไม่ได้สอนไว้ หากเป็นไปเพื่อความมักน้อย เป็นไปเพื่อสละกิเลส เป็นไปเพื่อความไม่ยึดมั่น สิ่งนั้นให้ถือว่าเป็นธรรมเป็นวินัย” ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายกว้างมากหมายถึงสิ่งที่เป็นธรรมทั้งปวง หมายถึงสิ่งที่เป็นความจริงทั้งปวง ทั้งที่ได้ทรงสอนไว้และมีได้ทรงสอนไว้

ปิ่น นุกันต์ (2534, หน้า 223) ได้อธิบายความหมายของพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือประมวลศัพท์ 6 ศาสนาไว้ว่า พุทธศาสนา ศาสนาของพุทธ (Buddhism) อ. พระพุทธ หมายถึงผู้ได้ตรัสรู้หรืออริยสัจอย่างถูกต้องและครบถ้วน ซึ่งมีขึ้นในโลกเป็นครั้งคราว แล้วทรงสอน หลักธรรมแก่นวมุขย์ หลักธรรมทั้งสิ้นที่ทรงสอนนั้นรวมเรียกว่า พุทธศาสนา

2.2 ลักษณะของพุทธศาสนา

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา (2538, หน้า 110) ได้อธิบายลักษณะพิเศษหรือลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนา สรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นเหตุผลนิยม (Rationalism) พุทธศาสนาแม้จะสอนในเรื่องของศรัทธาหรือความเชื่อ คือ ให้เชื่อในคำสอนของพุทธศาสนาแต่ไม่ได้สอนให้เชื่อโดยปราศจากเหตุผล ดังปรากฏอยู่ใน “กาลามสูตร” ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกาลามะที่เข้าไปทูลถามพระองค์
2. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นอเทวนิยม (Atheism) พุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก หรือเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ แต่สอนเรื่องกรรม คือการกระทำของมนุษย์ว่า มนุษย์จะประสบความสุข ความทุกข์ ความโชคดีหรือโชคร้ายนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการดลบันดาลของพระเจ้าหรืออำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ขึ้นอยู่กับกระทำของมนุษย์เอง พุทธศาสนาจึงสอนว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นต้น

3. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม (Pracmatism) หลักคำสอนของพุทธศาสนาที่เรียกว่า “พุทธธรรม” นั้นแยกออกได้ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นสังฆธรรมกับส่วนที่เป็นจริยธรรม สังฆธรรมเป็นส่วนที่แสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง จริยธรรมเป็นส่วนของข้อปฏิบัติ จึงเห็นได้ว่าสังฆธรรมในพุทธศาสนาย่อมหมายถึงคำสอนที่เกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลายหรือธรรมชาติ และความ เป็นไป โดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎแห่งธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์

4. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นสันตินิยม (Pacifism) พุทธศาสนาสอนให้คนรักความสงบ ไม่ฆ่าและไม่เบียดเบียนกันและกัน สอนให้คนมีเมตตากรุณาต่อกัน มีการแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์โดยไม่เลือกเชื้อชาติ ศิวพรณ เพศ และวัย พระพุทธองค์สอนว่า ขึ้นชื่อว่า การฆ่า ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี คือ เป็นบาปทั้งสิ้น

5. พุทธศาสนามีลักษณะเป็นธรรมาธิปไตย คือ การยึดเอาความถูกต้องเป็นใหญ่ในการกระทำหรือการตัดสินใจปัญหาทั้งปวง ดังคำกล่าวที่ว่า “ทำดีเพราะเห็นแก่ความดี” พระพุทธเจ้าทรงตีความ การกระทำที่เป็นอธรรมาธิปไตย (ถือตนเป็นใหญ่) และโลกาธิปไตย (ถือโลกเป็นใหญ่) การปกครองทางองค์การของศาสนาพุทธถือเอาธรรมเป็นหลัก เพราะยึดเอาเรื่องความเป็นจริง ความมีเหตุมีผลเป็นสำคัญ เป็นต้น

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2528, หน้า 111) กล่าวไว้ในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ว่า พระพุทธศาสนา มีลักษณะพิเศษ คือ ส่งเสริมความก้าวหน้าในคุณงามความดี ไม่นิยมให้ย่ำเท้าอยู่กับที่หรือถอยหลัง

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2532, หน้า 5 - 52) ได้กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

1. คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง คือ พอดี ไม่ถึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป
2. มีหลักการเป็นสากล
3. ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ
4. เป็นกรรมวาท กิริยาวัต วิริยวัต คือ การกระทำมีจริง ทำแล้วเป็นอันทำ ความเพียรพยายามมีผลจริง
5. เป็นวิภาษวัต คือ การแสดงความจริงหรือการสอนโดยแยกแยะจำแนก หมายความว่า ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว แต่แยกแยะจำแนกมองความจริงครบทุกด้าน

6. มุ่งอิสรภาพ คือ มีวิมุตติ หรือ ความมีอิสรภาพ เป็นจุดหมายสำคัญ
7. เป็นศาสนาแห่งปัญญา
8. สอนหลักกอนัดดา
9. มองตามเหตุปัจจัย
10. เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา
11. เป็นศาสนาแห่งการศึกษา คือ สีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา)
12. ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก
13. ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท
14. มองเห็นความทุกข์แต่ปฏิบัติด้วยความสุข
15. มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน

2.8 พุทธศาสนากับปรัชญา

ทองหล่อ วงษ์ธรรม (2538, หน้า 109) อธิบายไว้ว่า พระพุทธศาสนานั้น หากมองในทัศนะของคนสมัยใหม่มักจะเกิดปัญหาถกกันเสมอว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนา (Religion) หรือเป็นปรัชญา (Philosophy) หรือว่าเป็นเพียงวิธีการครองชีวิตแบบหนึ่งเท่านั้น เมื่อปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นก็ทำให้เกิดการถกเถียงกัน แล้วแสดงเหตุผลไปตามทัศนะของตนจนไม่สามารถจะสรุปมติลงไปได้ เป็นแบบเดียวกันได้

กลุ่มที่มีทัศนะว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาต่างก็มีเหตุผลโดยนำเอาหลักของปรัชญามาพิจารณากับหลักคำสอนของพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอบเขตและความหมายของคำว่า “ปรัชญา” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เพลโต กล่าวว่า “ปรัชญา คือวิชาที่มุ่งรู้สิ่งนิรันดรและธรรมชาติแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย”

อริสโตเติล กล่าวว่า “ปรัชญา คือ ศาสตร์ที่สืบค้นถึงธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่โดยตนเอง ตลอดจนคุณลักษณะธรรมชาติของสิ่งนั้น”

พจนานุกรมไทย ให้ความหมายว่า “ปรัชญา คือวิชาที่ว่าด้วยหลักความรู้และความจริง”

หลวงวิจิตรวาทการ กล่าวว่า “ปรัชญา คือ ความรอบรู้ หมายถึง หลักความดีที่สามารถสอนกันได้ คิดค้นหาใหม่ได้ ซึ่งมีการจดจารึกไว้เพื่อศึกษากันต่อมา ไม่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ไม่ได้มาจากเทพเจ้าหรือสวรรค์ชั้นใด”

จากคำนิยามข้างต้นนี้จะพบว่า พุทธศาสนาจัดอยู่ในหลักของปรัชญาทุกประการ จึงเรียกคำสอนของพุทธศาสนาว่า “พุทธปรัชญา”

ส่วนกลุ่มที่เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนานั้นก็ยึดเอาหลักการของศาสนาคือ องค์ประกอบของศาสนา เช่น หลักการที่ว่า การที่จะจัดเป็นศาสนาได้ต้องมีองค์ประกอบ คือ มี ศาสดา หลักคำสอน สาวก พิธีกรรม และศาสนสถาน องค์ประกอบดังกล่าวนี้จะต้องมีอย่างน้อย 3 องค์ประกอบ หากจะพิจารณาตามหลักการแล้ว พุทธศาสนาก็เป็นศาสนาได้โดยไม่ต้องสงสัย

ดังนั้น จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา ซึ่งเป็นการตัดสินใจตามหลักเกณฑ์ที่พุทธศาสนาสามารถจัดเข้าในศาสนาประเภทอเทวนิยม และเป็นปรัชญาที่แสดงให้เห็นถึงสัจธรรม เป็นความรู้เรื่องความจริงทั้งหมด

จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2525, หน้า 26) กล่าวว่า ข้อที่พุทธศาสนิกชนพึงทำความเข้าใจให้กระจ่างก็คือ เนื้อหาของพุทธศาสนาล้วนเป็นเนื้อหาของปรัชญาด้วยทั้งสิ้น พุทธธรรมอันเป็นเนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาก็คือเนื้อหาสาระของพุทธปรัชญานั้นเอง นั่นคือ พุทธธรรมได้ครอบคลุมปัญหาในทางปรัชญาไว้อย่างสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในทางภววิทยา ญาณวิทยาหรือคุณวิทยา

อภิปรัชญาในพุทธศาสนา (ปรมาตตสัจจะ : ความจริงสูงสุด)

อภิปรัชญา เป็นปรัชญาสาขาที่ว่าด้วยความจริง (reality) โดยศึกษาว่าโลกและจักรวาล ตลอดจนธรรมชาติของมนุษย์มีความเป็นจริงอย่างไร ความเป็นจริงที่อภิปรัชญาแสวงหานั้นเป็นความจริงสุดท้ายหรือความจริงสูงสุด ที่เรียกว่า อันติมสัจจะ (Ultimate Reality) อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีผู้แสดงทัศนะไว้หลายท่านดังนี้

เดือน คำดี (2534, หน้า 56 - 62) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับอภิปรัชญาในพุทธศาสนาว่าการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับความจริงของโลกของชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเป็นการพิจารณาจากสภาวะที่เป็นจิตและวัตถุ โดยเรียกทั้งสองนี้ว่า นาม - รูป (จิต - กาย) นามกับรูป หรือจิตกับวัตถุเป็นสภาวะคู่ที่จะต้องอยู่คู่กัน (นามรูป) ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งจริงแท้กว่ากัน ไม่อาจจะกล่าวได้ว่านาม (จิต) เป็นปฐมกรให้เกิดรูป (วัตถุ) หรือ รูปเป็นปฐมกรให้เกิดนาม แต่ทั้งสองส่วนต่างก็เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ในการที่ให้มีเกิดขึ้น แปรสภาพ หรือดับลง ทั้งสองสภาวะต่างดำเนินไปตามกฎอันเดียวกัน คือ มีความไม่เที่ยงแท้แน่นอน (อนิจจา) มีความขัดแย้งหรือเป็นทุกข์ (ทุกขตา) และความไม่มีตัวตนที่แท้จริงเป็นของตนเอง (อนัตตา) การพิจารณาถึงสภาวะ

ของสิ่งเป็นจริงตามแนวพุทธปรัชญา ก็จะเริ่มตรงที่พิจารณานามรูปนี้เป็นเบื้องต้น และยอมรับสภาวะ ทั้ง 2 ส่วน นี้มีอยู่จริงในเบื้องต้นก่อน แต่ความเป็นจริง โดยความหมายสูงสุดหรือ โดยนัยแห่ง ปรมาัตตธรรมนั้น ก็จะพิจารณาได้ว่าความจริงสูงสุด มีอยู่ 4 สภาวะ คือ

1. จิต ซึ่งตามนัยแห่งพุทธปรัชญาจัดว่าเป็นธาตุ ธาตุหนึ่ง (Element) ในกลุ่มที่เป็นธาตุ ทั้งหลาย เช่น จักขุธาตุ รูปธาตุ ชิวหาธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เป็นต้น จากทั้งหมด 18 ธาตุ จิต หรือมโนธาตุนี้มีสภาวะเป็นนามธรรมแต่ก็อาศัยวัตถุเป็นเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดเป็นจิตในบางลักษณะ ขึ้นมา คุณสมบัติของธาตุจิตนี้คือการรู้ รู้สึก รู้อารมณ์ และรู้แจ้ง (ปัญญา) จึงมีความหมายนัยเดียวกับวิญญาณ จิตนี้อยู่ในสภาวะที่เกิดขึ้น ทรงอยู่ และดับไปได้ตลอดเวลาตามปัจจัยไม่มีผู้สร้างหรือผู้ บันดาลให้เกิด - ดับ อื่นใด นอกจากเหตุปัจจัยเท่านั้น

2. เจตสิก เป็นสภาวะของจิตเช่นเดียวกัน แต่เจตสิกนี้ หมายถึงสิ่งที่เกิดอยู่กับจิต เนื่องจากอยู่กับจิต เกิดพร้อมกับจิต เป็นไปด้วยจิต เช่น อากาโรตทกวิจารณ์ ความเพียร ความปลานปล้ำมยินดี โมหะ โลภะ หิริโอตตปปะ กรุณา มุทิตา เป็นต้น

เจตสิก เป็นองค์ประกอบของจิต เป็นผลของการวิเคราะห์ทอนย่อยจิตตามหลักอนัตตา และหลักปฏิจางสมุปบาท มติอภิธรรมปิฎกต่างถือว่าจิตจำต้องแบ่งออกไปมากเช่นนั้นก็เพราะ เจตสิกนี้เองที่ประกอบจิตให้เป็นต่าง ๆ จิตสัมพันธ์กับโลกภายนอกโดยการรอบรู้แต่การรู้นั้นต้องอาศัย เจตสิก คือ ผัสสเจตสิก และเจตสิกอื่น ๆ ก็จะปรุงแต่งจิตให้เป็นต่าง ๆ ความก้าวหน้าหรือความ ถอยหลังของจิตเป็นกุศลหรืออกุศล เป็นต้น จึงเป็นผลของเจตสิกทั้งสิ้น

3. รูป มีสภาวะเป็นสสาร เป็นร่างกาย รวมถึงคุณสมบัติและอาการของรูปเหล่านั้นมีสภาวะ ทางกายภาพหรือรูปนี้แบ่งออกไป คือ มหาภูตรูป 4 ปสาทรูป 5 โคจรรูป 5 ภาวรูป 2 หทัยรูป 1 ชีวิตรูป 1 อาหารรูป 1 ปริเฉทรูป 1 วิญญูติรูป 2 วิการรูป 5 ลักษณะรูป 4

4. นิพพาน เป็นสภาวะที่พ้นทุกข์ดับสิ้นแล้ว ซึ่งกิเลส หรือ ขันธ์ หมายถึงการหลุดพ้น จากสภาวะของนามรูป นิพพานจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นสภาวะที่จริงแท้สูงสุดของความเป็นจริงตามแนว พุทธปรัชญา

ในอิติวุตตกแห่งพระสูตร ท่านจำแนกนิพพานออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานยังมีอุปริเหลือ คือ ดับกิเลสได้แล้วแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกอย่างว่ากิเลสนิพพาน

2. อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานไม่มีอุปริ คือ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกอย่าง ว่า ขันธปรินิพพาน

ตามความเป็นจริงตามนัยแห่งปรมัตถธรรม 4 ที่กล่าวนี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็นความจริงทางอภิปรัชญาตามสภาวะ คือ

1. ความเป็นจริงสูงสุด (ปรมัตถ์) ทั้ง 4 สภาวะนั้นเกิดขึ้น ทรงสภาวะอยู่ตามสภาวะทางธรรมชาติของมันและแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง (Creator) ในลักษณะที่เป็นสมบูรณัตถจิต (Absolute mind) แม้สภาวะแห่งนิพพานที่พ้นจากสภาวะแห่งนามรูปก็ไม่ใช่สภาวะเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งเดียวกับที่สุดของชีวิต และเป็นสภาวะที่มนุษย์ผู้ดำเนินไปตามมรรคมืองค์แปดประการพึงเข้าถึงได้และมีสภาวะเป็นสาธารณะสำหรับทุก ๆ ชีวิต

2. ความเป็นจริงสูงสุดที่เป็นเชิงอภิปรัชญาตามแนวพุทธปรัชญาเน้นเป็นพิเศษที่สภาวะความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือ จิต เจตสิก รูป (นามรูป) และสภาวะที่เป็นจุดหมายสูงสุดของมนุษย์คือการบรรลุแจ้งชัด ซึ่งสภาวะแห่งความจริงตามความจริงที่มันเป็น ไม่ใช่รู้ตามที่มันปรากฏ ความรู้ทางสภาวะเป็นจริงของสิ่งทั้งปวงนี้ คือ ความรู้เท่าทันในสิ่งที่ปรุงแต่งอารมณ์ทั้งหลายว่ามีลักษณะสามประการคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และเป็นสภาวะไม่มีอัตตาเป็นโรง และเป็นความรู้ที่ทำให้ผู้บรรลุพ้นความทุกข์ทั้งปวงได้

3. แม้ว่าพุทธปรัชญาจะให้ความสำคัญทางจิตและรูปว่า มีสภาวะเป็นอนิจจตาเท่ากัน แต่พุทธปรัชญาไม่ได้ยอมรับความคิดแบบทวินิยม (Dualism) หรือเอกนิยม (Monism) หรือสมบูรณัตถจิต หรือแม้แต่ปรมาณุนิยม (Atomism) แต่พุทธปรัชญาไม่ได้ละเลยการพัฒนาจิต และการบริหารร่างกายให้มีสุขภาพดี เพราะพุทธปรัชญาเน้นหลัก มัชฌิมาปฏิปทา การบรรลุธรรมเป็นหน้าที่ของจิต แต่กิจกรรมที่ทำให้เกื้อกูลให้จิตบรรลุธรรมเป็นเรื่องทางกายสัมพันธ์กันอย่างเป็นเอกภาพ

ตามที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญาในส่วนแห่งอภิปรัชญานั้นได้กล่าวถึงความจริงสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์เป็นสำคัญ ความจริงสูงสุดของมนุษย์จึงอาจตอบได้ก็คือ รูป กับ นาม หรือ กาย กับ จิต พุทธปรัชญาไม่สนใจปัญหาภายนอกจากมนุษย์เพราะมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งความเปลี่ยนแปลงแม้ในหลักเบญจขันธ์ซึ่งแยกนามกับรูปนั้นออกเป็น 5 ส่วน ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ปรมัตถสังข หรือ ความจริงสูงสุดนั้นแตกต่างจากสมมติสังข ความจริงอย่างสมมติอย่างไร

บุญมี แท่นแก้ว และคณะ (2529, หน้า 101) ได้กล่าวว่า ความจริงสูงสุดของพุทธปรัชญา คือ นิพพาน เพราะมีความจริงภายในตัวเองไม่อาศัยวัตถุหรือสิ่งภายนอกมากำหนดให้ วัตถุหรือสิ่งภายนอกที่เรียกว่า “สังขาร” เพราะการรวมตัวกันเข้าย่อมไม่จริงในตัวเอง แต่อาศัยวัตถุภายนอกหรือสิ่งภายนอกเป็นตัวกำหนด วัตถุภายนอกอาจเปลี่ยนแปลงไปได้และสูญไปได้ในที่สุด แต่นิพพานจะเปลี่ยนแปลงไปและสูญไปเช่นนั้นไม่ได้เพราะเป็นธรรมชาติที่เที่ยงแท้แน่นอน แม้จิตมีสภาวะที่

ไม่เที่ยงแท้แน่นอน สามารถรับอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและชั่วได้ หรือคล้อยไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ได้ แต่อารมณ์ชั่วอันไม่พึงปรารถนาย่อมดับหรือสูญสิ้นได้ เมื่อระดับจิตเข้าสู่นิพพาน แต่นิพพานหาได้ดับหรือสูญสิ้นไปไม่ จิตเมื่อดับกิเลส (อารมณ์ชั่ว) ย่อมมีความสุข อันเป็นสถานะที่แท้จริงของจิต เมื่อเข้าถึงนิพพาน แต่นิพพานเองหาได้มีความสุขเช่นนั้นไม่ ฉะนั้นนิพพานซึ่งมีสถานะที่แท้จริงในตัวเอง เที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงไป ไม่สูญไปหรือบกร่วงด้วยปัจจัยภายนอกได้ สิ่งที่ยืนอยู่กับปัจจัยภายนอกย่อมไม่จริงในตัวเอง แต่นิพพานหาเป็นเช่นนั้นไม่

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญา

ญาณวิทยา เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับธรรมชาติความรู้ของมนุษย์ ศึกษาเกี่ยวกับความรู้อันแท้จริง วิธีการที่จะได้มาซึ่งความรู้และหามาตรฐานว่าอะไรเป็นความรู้จริงหรือไม่ ศึกษาลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” ในพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงเรื่องนี้มากพอสมควร ดังที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าได้กล่าวไว้ดังนี้

แสง จันทรงาม (2528, หน้า 68 - 91) ได้กล่าวถึงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาไว้ดังนี้

ในพุทธปรัชญานั้น “ความรู้” เป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะความรู้เป็นกุญแจสำหรับเปิดประตูไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิต พุทธศาสนาทั้งหมดเกิดมาจาก “ความรู้” ของพระพุทธเจ้า คำ “พุทธะ” ก็แปลว่า “ผู้รู้แล้ว ผู้ตื่นแล้ว” ความรู้เป็นตัวแปรสำคัญที่สุดที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะกลายเป็นพุทธะ

พุทธศาสนาได้กล่าวถึงความรู้ของมนุษย์ว่ามีด้วยกัน 6 ชนิด หรือ 6 ระดับ ดังนี้

1. ความรู้ระดับวิญญานหรือการรับรู้ (consciousness)
2. ความรู้ระดับสัญญาหรือการจำได้หมายรู้ (perception)
3. ความรู้ระดับทฤษฎีหรือความเห็น ความเข้าใจ (view, conception, idea, concept)
4. ความรู้ระดับอภิัญญา หรือการรับรู้โดยไม่ต้องอาศัยประสาททั้ง 5 (extrasensory perception)
5. ความรู้ระดับญาณหรือปัญญาหรือสหัชญาณ (intuition หรือ intuitive insight)
6. ความรู้ระดับ “ตรัสรู้” หรือสัมโพธิ (enlightenment)

สรุปได้ว่า ญาณวิทยาทางพุทธปรัชญามีความรู้ทุกชนิดและทุกระดับ แต่ละระดับก็มีความสำคัญในตัวเอง พระพุทธเจ้ามิได้ทรงประณามความรู้ชั้นต่ำ ๆ ที่ได้มาจากการประจักษ์ (Empiricism)

และการคิดเหตุผล (rationalism) พระองค์เองก็ทรงอาศัยความรู้ระดับเหล่านี้มาแล้ว ทรงรู้จักคนแก่ เจ็บ ตาย เกิด ด้วยวิธีประจักษ์ทางประสาทสัมผัส ทรงรู้จัก “ทุกข์” ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้น ด้วยการคิดเหตุผล แต่ทรงเน้นความรู้ระดับญาณเป็นพิเศษ ทั้งนี้ก็เพราะความรู้ระดับญาณเท่านั้น นำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ นั่นก็คือ ความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง ทุกข์ทั้งปวงเกิดมาจากรากแก้ว คือ “อวิชชา” ซึ่งมีอยู่ในจิตไร้สำนึกอยู่นอกเหนือเหตุผลและความตั้งใจ และสิ่งที่กำจัดอวิชชาได้ก็คืออวิชชา หรือญาณเท่านั้น ฉะนั้นญาณจึงเป็นประตูเปิดไปสู่นิพพาน ไปสู่ความเป็นอริยบุคคล พุทธศาสนาทั้งหมดเกิดมาจาก “ญาณ” ของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนาเป็นเพียงเงื่อนไขสำหรับให้เกิดญาณเท่านั้น

จริยศาสตร์ในพุทธศาสนา

จริยศาสตร์เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยเรื่องความประพฤติ ศึกษาถึงปัญหาคุณค่าความประพฤติดี กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติ หลักแห่งความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นต้น สำหรับจริยศาสตร์ในพุทธศาสนามีผู้ศึกษาและกล่าวถึงดังนี้

สุวรรณ เพชรนิล (2526, หน้า 287) ได้กล่าวถึงจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาในบทความที่ใช้ประกอบในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “การเรียนการสอนพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษา” เมื่อวันที่ 2 - 4 กุมภาพันธ์ 2526 ณ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งพอสรุปได้ว่า จริยศาสตร์ในพุทธศาสนาเมื่ออยู่แล้วทั้งปัญหุชนะและความหมาย ปรากฏอยู่กระจัดกระจายไปตามกลุ่มคำสอน ที่รวบรวมไว้เป็นหมวดในพระไตรปิฎก และถือว่าเป็นจริยศาสตร์มาตรฐานที่ผ่านการปฏิบัติและพิสูจน์ นอกจากนี้ สุวรรณ เพชรนิล ยังกล่าวถึงความหมายของจริยศาสตร์ว่า โดยทั่วไปจริยศาสตร์หมายถึง ความประพฤติ หลักการตัดสินใจว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิด อะไรถูก อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ รวมถึงแนวการปฏิบัติที่ดีงามต่าง ๆ ในชีวิตและสังคม ในพระพุทธศาสนามุ่งสอนที่ว่าด้วยเรื่องดังกล่าวมีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น

- เรียกว่า ศีล ระดับต่ำที่สุดคือ ศีล 5
- เรียกว่า วินัย สำหรับฆราวาส คือ กุศลกรรมบถ 10
- เรียกว่า อภิสมาจาร ว่าด้วยคุณสมบัติผู้ดี มารยาทที่เหมาะสม
- เรียกว่า มรรค คือ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลที่สูงที่สุด

เรียกว่า ธรรม ซึ่งมีขอบเขตกว้างที่สุด ที่อยู่ในขอบข่ายของจริยศาสตร์อย่างชัดเจน เช่น กัลยาณธรรม 5 คารวธรรม อปายนธรรม เป็นต้น

ชัยวัฒน์ อัดพัฒนา (2520, หน้า 189) ได้แบ่งจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาไว้ดังนี้

1. จริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน

จริยศาสตร์ขั้นมูลฐานคือ เบญจศีลได้แก่ศีล ๕ และเบญจธรรมได้แก่ธรรม ๕ เป็นข้อปฏิบัติฝ่ายศีลและธรรมจุนเจือกัน คือ

เบญจศีล

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. เว้นจากการลักทรัพย์
๓. เว้นจากการประพฤติดิประเวณี
๔. เว้นจากการพูดปด
๕. เว้นจากการดื่มสุราเมรัย

เบญจธรรม

๑. มีเมตตากรุณาต่อสัตว์
๒. เลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง
๓. มีความสำรวมระวังในกาม
๔. พูดแต่คำสัตย์คำจริง
๕. มีสติรักษาดนไว้เสมอ

2. หลักจริยศาสตร์ขั้นกลาง

จริยศาสตร์ขั้นกลางได้แก่หลักกุศลกรรมบถ 10 ประการ แยกเป็นทางกาย วาจาและใจ คือ

1. ทางกายมี 3 คือ เว้นการฆ่าสัตว์ เว้นการลักทรัพย์ เว้นประพฤติดิในกาม
2. ทางวาจามี 4 คือ เว้นพูดปด เว้นพูดส่อเสียด เว้นพูดคำหยาบ เว้นพูดเพื่อเจ้าไร้สาระ
3. ทางใจมี 3 คือ ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น ไม่คิดปองร้ายใคร ไม่เห็นผิดจากครองธรรม ก็เห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว พ่อแม่มีบุญคุณ สัตว์เกิดโดยอุบัติมี พระอริยบุคคล พระอรหันต์มี

3. หลักจริยศาสตร์ขั้นสูง

หลักจริยศาสตร์ขั้นสูงคือข้อปฏิบัติสำหรับบรรดุมรรคผลนิพพานโดยตรง ข้อปฏิบัติในขั้นนี้เรียกว่า “อริยมรรค” แปลว่า “ทางอันประเสริฐ หรือทางทำผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ” มีองค์ประกอบ 8 ข้อ คือ

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึงความรู้เห็นอริยสัจ 4 ชัดเจนทุกประการเชื่อมโยงเข้าสู่การตรัสรู้หรืออริยสัจ

2. สัมมาสังกัปปะ ความคำริขอบ คือคำริปลดเปลื้องจิตจากอารมณ์ โลภี้อย่าง จากความ พยาบาท จากเบียดเบียน
3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึง วาจาสุจริต 4 ในกุศลกรรมบถ ตามที่กล่าวมา ในจริยศาสตร์ชั้นกลาง
4. สัมมาสัมมัชฌิการงานชอบ หมายถึง การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และเป็น พรหมจารีบุคคลไม่เกี่ยวกับกาม
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ หมายถึง การเลี้ยงชีวิตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม เว้นการเลี้ยงสัตว์เพื่อฆ่า
6. สัมมาขวาณะ เพียรชอบ คือ เพียรไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น แต่ให้ความดีเกิดขึ้นแทน และเพียรรักษาความดีไว้
7. สัมมาสติ ระลึกชอบ หมายถึง ระลึกแล้วให้เกิดสติสมบูรณ์ขึ้น จนกลายเป็นปัญญา แก่กล้าและตัดกิเลสได้
8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง การบำเพ็ญสมาธิให้เกิดขึ้นเป็นพื้นฐานการบรรลุ อริยสัจในสัมมาทิฐิข้อต้น

องค์ประกอบ 8 อย่าง ของอริยมรรคเหล่านี้สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และปัญญา คือ ข้อ 1-2 เป็นปัญญา ข้อ 3-4-5 เป็นสติ และข้อ 6-7-8 เป็นสมาธิ

ตรรกวิทยาในพุทธศาสนา

ตรรกวิทยา (Logic) เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาว่าด้วยการใช้เหตุผล ศึกษาถึงกฎเกณฑ์ ของการอ้างเหตุผล วิธีต่าง ๆ ของการอ้างเหตุผล การค้นหาเหตุผล การค้นหาเหตุผลนั้นวิวัฒนาการ มาจากการพิจารณาที่ขบเคี้ยว การค้นหาเหตุผลมี 2 แบบ คือ แบบนิรนัย และอุปนัย หรือเรียกอีก อย่างหนึ่งว่าการอนุมานและการอุปมาน การค้นหาเหตุผลแบบนิรนัยหรือการอนุมาน คือ การค้นหา เหตุผลจากหลักทั่วไป หาข้อสรุป การค้นหาเหตุผลแบบอุปนัยหรือการอุปมาน คือการค้นหาเหตุผล จากข้อเท็จจริงปลีกย่อยไปหาหลักทั่วไป ในพระพุทธศาสนาก็มีการกล่าวถึงเรื่องของตรรกวิทยาไว้ เหมือนกันดังที่ สติธิต วงศ์สุวรรณ (2540, หน้า 203) ได้กล่าวถึงความหมายของตรรกวิทยาใน พระพุทธศาสนาไว้ว่า “พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่ออย่างมีเหตุผล โดยใช้สติปัญญาพิจารณาให้สมเหตุผล ก่อนจะเชื่ออะไรลงไป พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกาลามสูตร ว่าไม่ให้เชื่อเพราะอาศัยเหตุอย่างโน้นอย่างนี้

ในพระพุทธศาสนาว่ามีนักตรรกศาสตร์ 4 ประเภท คือ

1. อนุสสติโก ผู้เคยได้ยินได้ฟังมา
2. ชาติสสุโร พวกที่ระลึกชาติได้ 2-3 ชาติ
3. ลาภี พวกที่ได้ญาณแล้วนึกเอาเอง
4. สุพุทธกุกิโก พวกที่ตรึกตรองเอาว่า เมื่อมีอย่างนี้ ก็ต้องเป็นอย่างนั้น

สุนทรียศาสตร์ในพุทธศาสนา

สุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความสวย ความงาม ความไพเราะ สำหรับสุนทรียศาสตร์ในพุทธศาสนาได้มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

สมเกียรติ ตั้งมโน (2534, หน้า 37) ได้ศึกษาแนวคิดสุนทรียศาสตร์ในพุทธศาสนาอยู่ 2 ประเด็นคือ ความงามในพุทธศาสนาในเรื่องความงามแห่งพุทธธรรมหรือหลักความจริงของธรรมชาติ และความงามในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นความงามเชิงโลกธรรม เป็นต้น

8. วิธีการสอนที่เกี่ยวกับหลักธรรมหรือพุทธปรัชญา

วิธีการสอนรูปแบบต่างๆ ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าและนำเสนอไว้หลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกนำมาเสนอเป็นแนวทางเพื่อประยุกต์ใช้ในการสอนหรือการถ่ายทอดพุทธปรัชญาแก่นักเรียน ดังนี้

แสง จันทร์งาม (2540, หน้า 29) ได้เสนอวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า 3 วิธี คือ

1. อิทธิปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ เพื่อปราบคนร้าย ๆ ที่ไม่ยอมรับคำสอนง่าย ๆ ให้สิ้นพยศ ใช้กับบุคคลประเภทปทปรมะ หรือคนที่เปรียบเหมือนบัวที่ยังติดดิน ถ้าไม่ได้รับการประคบประหงมเป็นพิเศษ อาจจะเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าได้

2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ การสอนโดยวิธีดักใจ วิธีนี้พระองค์ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุกมภูติฉูญญ คือ คนที่เปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำแล้ว รอแต่แสงแดดเท่านั้น เมื่อได้รับแสงแดด จะบานทันที และวิปจิตฉูญญคือ คนที่เปรียบเหมือนบัวริมน้ำ วันรุ่งขึ้นจะพ้นน้ำ และจะบาน เมื่อได้รับแสงแดด

3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยการบรรยายองค์เดียว หรือการบรรยายแบบโต้ตอบ สอนทนายพระองค์ทรงใช้วิธีนี้กับคนประเภทเนยยะ หรือคนที่เปรียบเหมือนบัวได้พ้นผิวน้ำวันต่อ ๆ ไป ก็จะขึ้นเหนือหน้า รับแสงแดดแล้วก็บาน

สุมน อมรวิวัฒน์ (2528, หน้า 84) เสนอวิธีการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ โดยมีวิธีการดังนี้

หลักการ

ครูเป็นบุคคลสำคัญที่สามารถจัดสภาพแวดล้อม แรงจูงใจ และวิธีการสอนให้ศิษย์เกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ และได้ฝึกฝนวิธีการคิดโดยแบบคาย นำไปสู่การปฏิบัติจนประจักษ์จริง วิธีการสอนนี้ใช้ได้ทุกระดับการศึกษา มุ่งเน้นให้ครูเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ครูและศิษย์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และศิษย์ได้มีโอกาสคิดแสดงออก ปฏิบัติอย่างถูกวิธี จนสามารถใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

ขั้นตอนการสอน

1. ขั้นนำ การสร้างเจตคติที่ดีต่อครู วิธีการเรียน และบทเรียน
  - 1.1 การจัดบรรยากาศในชั้นเรียนให้เหมาะสม
  - 1.2 บุคลิกภาพของครูและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์
  - 1.3 การเสนอสิ่งเร้าและแรงจูงใจ
2. ขั้นสอน
  - 2.1 ครูเสนอปัญหาที่เป็นสาระสำคัญของบทเรียน หรือเสนอหัวข้อเรื่องประเด็นสำคัญของบทเรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ
  - 2.2 ครูแนะแหล่งวิทยาการและแหล่งข้อมูล
  - 2.3 นักเรียนฝึกการรวบรวมข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้ และหลักการ โดยใช้ทักษะที่เป็นเครื่องมือของการเรียนรู้ ทักษะทางวิทยาศาสตร์ และทักษะทางสังคม
  - 2.4 จัดกิจกรรมที่เร้าให้เกิดการคิดวิธีต่าง ๆ เช่น คิดสืบค้นค้นคว้า คิดสืบสาวตลอดสาย คิดสืบค้นต้นปลาย คิดโยงสายสัมพันธ์ เป็นต้น
  - 2.5 ฝึกการสรุปประเด็นของข้อมูลความรู้และเปรียบเทียบประเมินค่า โดยวิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทดลอง ทดสอบ จัดเป็นทางเลือก และทางออกของการแก้ปัญหา
  - 2.6 ดำเนินการเลือกและตัดสินใจ
  - 2.7 กิจกรรมฝึกปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ผลการเลือกและตัดสินใจนั้นให้ประจักษ์จริง
3. ขั้นสรุป
  - 3.1 ครูและนักเรียนสังเกตวิธีการปฏิบัติ ตรวจสอบ และปรับปรุงแก้ไขให้ปฏิบัติถูกต้อง
  - 3.2 อภิปรายและสอบถามข้อสงสัย
  - 3.3 สรุปผลการปฏิบัติ

3.4 สรุปบทเรียน

3.5 วัตถุประสงค์และประเมินผล

ประกาศรี สีสอไฟ (2531, หน้า 46) เสนอแนววิธีสอนตามแนวของ นวังกส์ตฤศาสตร์
ของพระพุทธรเจ้า ดังนี้

1. สุตตะ การสอนโดยเรียบเรียงเป็นขั้นตอนเป็นบทความ อธิบายวิธีปฏิบัติอันเป็นประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์ในการฝึกอบรมจิต ให้ผู้ได้ยิน ได้ฟัง นำสาระไปฝึกปฏิบัติด้วยตนเองตามลำดับเนื้อความเหล่านั้น
  2. เกษยะ สอนโดยใช้คำถามที่ไพเราะเหมือนเป็นบทขับที่น้อมนำให้เปล็ดเปล็ดในธรรมคำสอน
  3. ไวยากรณ์ การสอนหลักธรรม โดยเรียบเรียงเนื้อความให้เป็นวรรคตอนถูกต้อง ตามหลักเกณฑ์การใช้ภาษาทำให้ผู้ฟังมีความแจ่มแจ้งเข้าใจอรรถธรรมอย่างกระจ่างตามเนื้อธรรมนั้น
  4. คาถา คำสอนด้วยความคล้องจอง ทำให้จดจำระลึกได้ง่าย จนเป็นคติธรรมหรือคาถาที่นำมาสวดประจำวันได้ หรือยกมาประกอบคำอธิบายได้โดยง่าย
  5. อุทาน การใช้คำคม คำขวัญ คติพจน์ มาเสริมแนวคิดให้ได้แง่คิดเตือนใจให้ประพฤติธรรมนั้น
  6. อิติวุตตะ การสอนแบบบรรยายความแล้วรวบรวมสรุปสาระแห่งเรื่องนั้นจนเป็นที่เข้าใจชัดเจน
  7. ชาดก การนำเอานิทานเกี่ยวกับบุคคล ประวัติ เป็นต้น มาประกอบให้เข้าใจง่ายและสนุกเปล็ดเปล็ด
  8. อัปภูตัมมะ การสอนโดยนำความอัศจรรย์มาเป็นแรงผลักดันให้เกิดความประทับใจ เกิดความสว่างไสวเห็นแจ้งธรรมขึ้นในจิต
  9. เวทลตะ สอนโดยตั้งปัญหาให้ตอบหรือเปิดโอกาสให้ซักถามปัญหาข้อข้องใจต่าง ๆ ทำให้ได้ความรู้กระจ่างแจ้ง
- ขำเลียง วุฒิจันท์ (2524, หน้า 144) เสนอวิธีสอนและการจัดกิจกรรม ไว้ดังนี้
- ก. การใช้วิธีสอนแบบบรรยาย หรือปาราฎกาให้ได้ผลดี ครูอาจารย์ควรพูดให้กะทัดรัด ได้ใจความ ให้นักเรียนเข้าใจง่าย พยายามยกตัวอย่างและใช้ท่าทางประกอบบ้างตามสมควร ก็จะช่วยให้นักเรียนสนใจเรียนมากขึ้น

ข. การใช้วิธีสอนแบบการอภิปราย ครู อาจารย์ควรใช้สอนแทรกได้ทุกเนื้อหาของหัวข้อ จริยธรรมที่ต้องการ ให้นักเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง สามารถช่วยกันสรุปได้เองและฝึกให้นักเรียน กล้าแสดงความคิดเห็น ฯลฯ

ค. การใช้วิธีสอนแบบแก้ปัญหา เป็นวิธีที่จะช่วยฝึกให้นักเรียนได้คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ขั้นตอนของวิธีสอนแบบนี้ประกอบด้วย ปัญหา การตั้งสมมุติฐาน ทดลอง วิเคราะห์ผลของการ ทำ ลองทำ และสรุปผล

ง. การใช้วิธีสอนแบบการแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม

จ. การใช้วิธีสอนแบบบทบาทสมมติ แยกเป็น 3 วิธี คือ

1. การแสดงแบบแสดงละคร
2. การแสดงในทันทีทันใด โดยแสดงไปตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง
3. การแสดงโดยครูหรือนักเรียนช่วยกันกำหนดเรื่องราวให้

ฉ. การใช้วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน คล้ายกับการสอนแบบแก้ปัญหา ที่นักเรียนจะ ต้องค้นคว้าหาเหตุผลมาตอบ หรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ช. การใช้วิธีสอนแบบโต้วาที เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้พูดเพื่อแสดงความคิดเห็น ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ฯลฯ

บุญมี แท่นแก้ว (2539, หน้า 154) เสนอกลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ มี 2 ลักษณะ คือ

1. ศิลปะวิธีสอน
2. กลวิธีสอน

1. ศิลปะวิธีสอน ของพระพุทธเจ้ามี 4 ลักษณะ คือ

1. สันตัสสนา สอนให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยใจเหมือนตาเห็น
2. สมาทปนา สอนจนสามารถทำให้ผู้ฟังปฏิบัติตามได้
3. สมุตเตชนา สอนเร้าใจผู้ฟังให้มีความกล้าหาญในการปฏิบัติตาม
4. สัมปหังสนา สอนให้ผู้ฟังร่าเริงแจ่มใสเข้มแข็งในการฟังและปฏิบัติตาม

2. กลวิธีสอน ตามแนวพุทธศาสตร์มี 8 อย่าง คือ

1. รู้จักบุคคลหรือชุมชนที่จะสอน
2. รู้จักเลือกธรรมะสอนให้เหมาะกับบุคคลหรือชุมชน
3. สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม
4. สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปหาสิ่งที่เห็นได้ยาก

5. สอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้
6. สอนด้วยการเปรียบเทียบหรือด้วยวิธีอุปมาอุปไมย
7. สอนด้วยอุปกรณ์การสอน แบ่งเป็น 3 อย่าง คือ
  - 7.1 ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ์
  - 7.2 ใช้ภาพนิมิตเหมือนฉายภาพยนตร์
  - 7.3 ใช้วิธีให้ทดลองด้วยตนเอง
8. สอนด้วยการทำตัวอย่างให้ดู

พระธรรมปิฎก (ประยูรย์ ปยุตโต) (2542, หน้า 46) กล่าวถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้าว่ามีหลายแบบ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. แบบสากัจฉา หรือสนทนา ใช้เมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม
2. แบบบรรยาย ใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจอยู่แล้ว
3. แบบตอบปัญหา ซึ่งในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม
4. แบบวางกฏข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิด มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับแล้ว ก็ทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น เป็นต้น

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์เนื้อหาด้านพุทธปรัชญาหรือจริยธรรม และจริยศาสตร์ ในวรรณกรรมและหนังสือเรียน

นิรมล ทัพเวช (พ.ศ. 2524) ศึกษาหัวข้อ “การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่องไตรภูมิพระร่วง” พบว่า ได้เสนอทรรศนะทางปรัชญาไว้หลายแขนง เช่น อภิปรัชญา ญาณวิทยา และเน้นด้านการปลูกฝังค่านิยมทางจริยะซึ่งเป็นการวางรากฐานแนวคิดทางการเมืองการปกครองของไทยจนถึงปัจจุบัน

ธีรพงษ์ จตุรพานิชย์ (พ.ศ. 2533) ศึกษาหัวข้อ “วิเคราะห์ธรรมะทางพระพุทธศาสนา ในหนังสือเรียนภาษาไทย ชุดทักษะสัมพันธ์ เล่ม 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1” พบว่ามีธรรมะเรื่องต่าง ๆ

สอดแทรกในบทเรียนทุกบทเรียน จำนวน 36 หัวข้อ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย 10 อันดับแรก ดังนี้ คือ ธรรมชาติเรื่องสัจจะ วิริยะ ศีล สามัคคี ปัญญา กตัญญูกตเวที ขันติ จาคะ เมตตา และ อารักขสัมปทา

เหรียญทอง สมศักดิ์ (พ.ศ. 2529) ศึกษาหัวข้อ “การศึกษาเชิงวิจารณ์แนวความคิดทาง จริยศาสตร์ในวรรณกรรมของสุนทรภู่” ผู้ศึกษาได้ศึกษาวิจารณ์วรรณกรรมบางเรื่องของสุนทรภู่ โดยเปรียบเทียบกับจริยปรัชญามนุษยนิยม เพื่อนำแนวคิดที่ได้มาใช้ในการพัฒนาส่งเสริมจริยธรรมใน สังคมไทย ผลจากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า สุนทรภู่มิถรรสนะแบบมนุษยนิยม เห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีอิสระ ในการกำหนดทิศทางชีวิตของตน มีความเสมอภาค เป็นผู้มีเหตุผล รู้ดีชั่วด้วยตัวเอง และยังมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองอีกด้วย

พิมเสน นัวระภา (พ.ศ. 2531) ศึกษาหัวข้อ “การศึกษาจริยธรรมที่ปรากฏในหนังสือเรียน ภาษาไทยหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้ วิเคราะห์ห้วงนิคของจริยธรรมที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 โดยใช้เครื่องมือการศึกษาจริยธรรม ได้หัวข้อจริยธรรม 21 ข้อ แต่ละหัวข้อจะประกอบด้วย ข้อความที่แสดงคุณลักษณะของจริยธรรมนั้น ๆ

นิตยา ปิ่นชาญชัยยุทธ (พ.ศ. 2528) ศึกษาหัวข้อ “การวิเคราะห์คุณธรรมของตัวเอกใน วรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น” ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์คุณ ธรรมของตัวเอกในวรรณกรรม 6 เรื่อง คือ พระร่วง พระอภัยมณี ขุนแผนหนุมาน พระเจ้า ราชาริราช และจูล่ง

ยุพิน ธิฉลาด (พ.ศ. 2540) ศึกษาหัวข้อ “การวิเคราะห์เนื้อหาด้านจริยธรรมในหนังสือ เรียนภาษาไทยชุดทักษะสัมพันธ์ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทั้งสามเล่ม พบว่าเนื้อหาด้านจริยธรรม ตามประเด็นวิเคราะห์ 20 หัวข้อ ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใน ปริมาณความถี่ ที่แตกต่างกัน คือ ที่ปรากฏมากที่สุดได้แก่ หัวข้อเกี่ยวกับความซื่อสัตย์ รองลงมาคือ ความเมตตากรุณา ส่วนที่ปรากฏน้อย ได้แก่ หัวข้อเกี่ยวกับความใจ มีอารมณ์แจ่มใส การรู้จักปรับปรุง ตนเอง และความยุติธรรม ส่วนที่ไม่ปรากฏ ได้แก่ หัวข้อเกี่ยวกับการไม่ละเมิดของรัก

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับหนังสือเรียน และการวิเคราะห์เนื้อหาพุทธปรัชญาหรือ จริยธรรม จริยศาสตร์ในวรรณกรรมและหนังสือเรียนนั้น พบว่ายังไม่มีผู้ใดศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาด้าน พุทธปรัชญาในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

5. ขอบเขตด้านหัวข้อและเนื้อหาพุทธปรัชญาที่จะวิเคราะห์

ขอบเขตด้านหัวข้อและเนื้อหาพุทธปรัชญาที่จะวิเคราะห์ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกหัวข้อพุทธปรัชญาตามการศึกษาวิเคราะห์พุทธปรัชญา ของ แสง จันทร์งาม เดือน คำดี สุวรรณ เพชรนิล และบุญมี แทนแก้ว โดยเลือกหัวข้อพุทธปรัชญาที่เห็นว่าสำคัญและจำเป็นที่นักเรียนและผู้เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณรควรจะรู้ ซึ่งมีอยู่ 3 ด้าน ดังนี้

1. อภิปรัชญาในพุทธศาสนา (ปรมาตตัสสัจจะ : ความจริงสูงสุด)
2. ญาณวิทยาในพุทธศาสนา หรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology or Theory of knowledge)
3. จริยศาสตร์ หรือจริยปรัชญา (Ethics or Ethical Philosophy)